

**PERCEPTIONS OF TURKISH TEACHER
CANDIDATES ABOUT CRITICAL READING**

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Eleştirel

Okumaya Yönelik Algıları

Sedat EROL¹ & İlhan ERDEM²

Abstract

Critical reading which involves in reasoning, analysing, commenting, evaluating and making decisions can be assessed as a conscious preparation for life. Because the way of the individuals who are in tendency to reason, assess and deduce in their lives coincides with critical reading. In this context, the perceptions of critical reading of teachers who are one of the actors directing social development is too important. In this study, the perceptions of Turkish teacher candidates about critical reading were studied. Phenomenology design, one of the qualitative research methods was used in the study. The study group of the study consists of 39 students studying in the 3rd grade in Teaching Turkish in Adiyaman University. A semi-structured interview form was used in the study to obtain data. A content analysis was conducted in the analysis of the data.

At the result of the study, it was detected that Turkish teacher candidates had some information about the description of critical reading, but they didn't form a view on positive criticism, they regarded the reader as the most crucial factor in learning critical reading, they stated objectivity principle as the most important feature within the characteristics of readers and they determined that in the development and teaching of critical reading, critical reading method should notably be taught.

With the obtained results, it was recommended that positive criticism about which none of the Turkish teacher candidates stated should be given importance, a guide work should be performed about the method learning to improve critical reading, multi-disciplinary studies should be carried out about critical reading and since teacher candidates stated no opinion about the curriculum, some briefings should be given to these candidates about the position and importance of critical reading skills.

Keywords: Critical reading, perception, Turkish teacher candidates, reading skill.

Özet

Sorgulama, çözümlleme, yorumlama, değerlendirme ve karar verme gibi üst düzey düşünme becerilerini kapsayan eleştirel okuma, bilinçli bir yaşama hazırlık aşaması olarak değerlendirilebilir. Çünkü yaşamı anlamlandırma, sorgulama, değerlendirme ve bunun sonucunda bir yargıya varma eğilimde olan bireylerin yolları eleştirel okumayla kesişir. Bu bağlamda, toplumsal gelişime yön veren aktörlerden biri olan öğretmenlerin "eleştirel okuma" kavramına yönelik algıları çok önemlidir. Bu çalışmada Türkçe öğretmeni adaylarının eleştirel okumaya yönelik algıları incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden olgu bilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Adiyaman Üniversitesi Türkçe

¹ Arş. Gör., Adiyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, serol@adiyaman.edu.tr

² Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi ABD, ierdem@inonu.edu.tr

Article History:

Received

16/04/2017

Received in revised form

16/04/2017

Accepted

16/04/2017

Available online

20/04/2017

öğretmenliği 3. sınıfta öğrenim gören 39 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada verileri elde etmek için yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Verilerin analizinde ise içerik analizi yapılmıştır. Araştırma sonucunda, Türkçe öğretmeni adaylarının eleştirel okumanın tanımı ile ilgili önemli bilgilere sahip olduğu fakat olumlu eleştiri konusunda fikir belirtmediği, eleştirel okuma eğitiminde en önemli faktör olarak okuyucuyu gördüğü, eleştirel okuyucunun özellikleri arasında en önemli nitelik olarak tarafsızlık ilkesini belirttiği, eleştirel okumanın öğretilmesi ve geliştirilmesi ile ilgili olarak da özellikle eleştirel okuma yönteminin öğretilmesinin gereğine dikkat çektiği tespit edilmiştir.

Elde edilen sonuçlardan hareketle; araştırmaya katılan hiçbir Türkçe öğretmeni adayı tarafından belirtilmeyen olumlu eleştirinin önemine dikkat çekilmesi, eleştirel okumanın geliştirilmesi için öğrencilere yöntem öğretimi hususunda rehberlik çalışmaları yapılması, eleştirel okumayla ilgili disiplinler arası çalışmalarda bulunulması, öğretmen adaylarının müfredatla ilgili görüş belirtmemesi nedeniyle öğretmen adaylarına müfredatta eleştirel okuma becerisinin yeri ve önemi hakkında bilgilendirme yapılması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel okuma, algı, Türkçe öğretmeni adayları, okuma becerisi.

Giriş

Kendini ve çevresini anlamak için çaba sarf eden bireylerin anlama becerilerinden biri olan okuma, fiziksel ve zihinsel unsurların birlikteliğini gerektiren bir anlam kurma sürecidir. Bu süreçte görme, algılama, seslendirme gibi fiziksel işlemlerle birlikte seçme, yorumlama, değerlendirme, anlamlandırma gibi zihinsel işlemler gerçekleştirilir ve birey gördüğü sembol ve işaretleri anlamlandırarak yeni bilgilere ulaşır, duyu ve düşünce dünyasını zenginleştirir. Bu yönüyle okuma, bireyin kendini hayata hazırlamasında önemli bir unsur olarak göze çarpar.

Okuma, “bilişsel davranışlarla psikomotor becerilerin ortak çalışmasıyla yazılı sembollerden anlam çıkarma etkinliği” (Demirel, 2011: 109); “okuyucu ve yazar arasında uygun bir ortamda gerçekleşen görüş alışverişi” (Akyol, 2014: 15); “bir bakıma gördüğünü anlama faaliyeti” (Özbay, 2014: 2) olarak tanımlanabilir. Bilgilenmeyi, gelişmeyi ve eğlenmeyi sağlayan bir etkinlik olan okuma; beynin görme, algılama, seslendirme, anlama, yapılandırma gibi işlemlerini kapsar. Bu süreçte gözle algılanan işaret ve sembeler beyin tarafından yorumlanarak değerlendirilir ve anlamlandırılır (Gündüz ve Şimşek, 2011).

Okuma bireyi ve toplumu ilgilendiren, dil ve kişiliği sistematik olarak geliştirebilen en etkili araçlardan biridir. Günlük hayatta insanlar birçok okuma materyaliyle karşılaşır. Bu materyaller bazen önemsiz olduğu gibi bazen de hayati önem taşıyabilir. Toplumla birlikte yaşamamanın bir gereği olarak birey hayatına sağlıklı bir şekilde devam etmek için bu materyalleri anlamlandırmak zorundadır. Böylelikle sosyalleşmesini sağlayan birey aynı zamanda ruhsal ihtiyaçlarını da karşılamış olur (Özbay, 2014). Bu süreçte bireyin sağlıklı bir gelişim gösterebilmesi için eleştirel düşünme becerisine sahip olması önemli bir durumdur. Nitekim 2015’te yayınlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda (1-8. Sınıflar) “düşünme, anlama, sıralama, sınıflama, sorgulama, ilişki kurma, eleştirme, tahmin etme, yorumlama, analiz-sentez yapma ve değerlendirme becerilerini geliştirmek” (s.5) amaçlanmıştır. Bununla birlikte Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda (2006) da öğrencilerin yapıcı, yaratıcı, akılcı, eleştirel ve doğru düşünme yollarını öğrenmeleri, bunları bir alışkanlık hâline getirmeleri; bilgiye ulaşmada kitle iletişim araçlarından yararlanmaları, bu araçlardan gelen mesajlara karşı eleştirel bakış açısı kazanmaları ve seçici olmaları; anlama, sıralama, ilişki kurma, sınıflama, sorgulama, eleştirme, tahmin etme, analiz-sentez yapma, yorumlama ve değerlendirme becerilerini geliştirmeleri

hedeflenmiştir. Bu bağlamda, çağdaş eğitim yaklaşımlarıyla ele alınan son iki programın genel amaçları arasında eleştirel düşüncenin önemli bir yeri olduğu söylenebilir.

Eleştirel düşüncenin eğitim yaklaşımlarında yer edinmesiyle birlikte eleştirel okuma; yaşamı anlamlandırma, sorgulama, değerlendirme ve bunun sonucunda bir yargıya varma eğilimde olan bireylerin hayatlarında önemli bir etken olarak ön planda yer almıştır. Nitekim eleştirel okuma, bilinçli bir yaşamın ön safhası niteliğinde yönlendirici bir konuma sahip olmuştur.

Okuma yöntem ve tekniklerinden biri olan eleştirel okuma, okuyucuya okudukları hakkında soru sorma alışkanlığı kazandırarak konu hakkında düşünmelerini sağlama; konuyu olumlu ve olumsuz yanlarıyla ve tarafsız bir bakış açısıyla değerlendirerek kendi doğrularını buldurma etkinliğidir (TDÖP, 2006). Öğrenme yeni bilgilerin önceki bilgilerle bütünleştirildiği birikimli bir süreçtir. Etkileşimsel bir süreç olduğu için geçmişte öğrenilenler bugünkü öğrenmeleri kolaylaştırmakta, bugünkü öğrenmeler de gelecekteki öğrenmeleri hazırlamaktadır. Dolayısıyla öğrendiklerini birbiriyle ilişkilendirmeyi başarabilen bireyler kalıcı ve uygulanabilir öğrenmeler oluşturabilmektedir. Bu bağlamda, eleştirel okuma becerisi kazanmış bireyler yaşantılar arasında bağ kurmakta zorlanmaz. Elindeki metni okurken yalnızca yazarın vermek istedikleriyle yetinmez, bunları kendi süzgecinden geçirir, değerlendirir ve anlamlandırır. Böylelikle, okuma yalnızca bilgiyi alıp kaydetmek için değil, aynı zamanda onu yapılandırmada da bir araç olarak kullanılmış olur (Aşifoğlu, 2008).

Eleştirel okuma, bireylerin okuduklarını ve bu yolla öğrendiklerini kendi bilgi ve birikim süzgeçlerinden geçirerek daha iyiyi, daha güzeli, daha doğruyu bulma çabaları; bu çabalar sonucunda elde edilen kazanımlarla daha ileri seviyede zihin ürünleri ortaya koyma etkinliğidir (Çifçi, 2006). Yeni öğrenmelere açık öğrenciler, merak ettiği konuyu öğrenmeye çalışır, dikkatlice okur, o konuya yönelik olarak araştırmalar yapar, zihninde sorular oluşturur, sorularına bulduğu cevapları değerlendirir ve kendi yaşantısı doğrultusunda bir yargıya ulaşır. Bu bağlamda, öğrencilerin kalıp yargılardan uzaklaşarak özgür düşünebilmeleri, olaylara farklı boyutlarda çözümler üretebilmeleri açısından eleştirel okuma çok önemlidir. Eleştirel okuma becerisine sahip öğrenci, her okuduğunun kendisini doğruya götürmeyebileceğini ve doğruların zamanla değişebileceğini bilir. Eleştirel okuyamayan öğrenci ise okuduklarını olduğu gibi doğru kabul edip birçok yanlış doğru zanneder. Bu tür öğrenciler okuduklarını ezberler, üzerinde değerlendirme yapmazlar. Değerlendirme, sorgulama, analiz ve sentez yeteneği gelişmeyen bireyler olarak sosyal yaşamda sorunlara farklı ve pratik çözümler üretmezler (Özmutlu vd., 2014).

Değişen ve gelişen günümüz dünyasında, bireylerin değişime açık olması ve kendini geliştirebilmesi için eleştirel okuma vazgeçilmez bir unsurdur. Çünkü eleştirel okumayla bireyler olumlu-olumsuz kavramları ve olguları ayırt eder; amaç belirleme, seçme ve karar verme gibi zihinsel bağımsızlık becerilerini geliştirir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Türkçe öğretmeni adaylarının eleştirel okumaya ilişkin algılarını belirlemek ve betimlemektir.

Bu çalışmada şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Size göre eleştirel okuma nedir?

2. Sizce eleştirel bir okuyucuda hangi özellikler bulunmalıdır/bulunur?
3. Eleştirel okuma neden önemlidir?
4. Eleştirel bir okuyucunun eğitiminde nelerin (hangi faktörlerin) önemli olduğunu düşünüyorsunuz?
5. Eleştirel okumanın öğretimi ve geliştirilmesi için neler yapılması gerekmektedir?³

1.2. Araştırmanın Önemi

Günümüzün geniş iletişim ağı içerisinde birçok olay, duygu ve düşünce zihnimizi meşgul eder. Bu durumda, var olan bilgileri olduğu gibi kabul etmek yerine sorgulamak, değerlendirmek ve bir yargıya varmak gerekir. Toplumda gelişimin öncülü konumunda olan öğretmenlerin bu düşünceyi benimsemesi, bilgi çağının bir zorunluluğu haline gelmiştir. Çünkü toplumsal gelişime yön veren aktörlerden biri olan öğretmenler, bireylerin eleştirel düşünceye sahip olmasında önemli bir yere sahiptir.

1.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma 2015-2016 öğretim yılı bahar döneminde Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Programı 3. sınıfta öğrenim gören 39 öğretmen adayından alınan eleştirel okumaya ilişkin algılara yönelik görüşlerle sınırlıdır.

2. Araştırmanın Yöntemi

2.1. Araştırmanın Modeli

Türkçe öğretmeni adaylarının eleştirel okumaya yönelik algılarının incelendiği bu araştırma, nitel bir çalışmadır. Algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konmasına yönelik bir süreç olan nitel araştırma, kuram oluşturma temelinde sosyal olguları bağlı buldukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamlandırmayı ön plana alan bir yaklaşımdır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Nitel araştırma yöntemine göre insan bilgisini sürekli yapılandırır. Bu nedenle olmuş bitmiş bir bilgi yoktur. Yaşam, kişi, nesne sürekli değiştiği için bilgi de göreceli bir haldedir. Bu bağlamda olgular arasında değişmez ve evrensel ilişkiler yoktur; her ilişki özeldir, görelidir ve geçicidir (Sönmez ve Alacapar, 2014).

Araştırmada nitel araştırma metodolojisine uygun araştırma desenlerinden olgu bilim (fenomenoloji) kullanılmıştır. Fenomenolojik araştırmalarda farkında olunan ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olunmayan olgulara odaklanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırmanın verilerini elde etmek amacıyla 5 maddelik soru formu hazırlanmış ve veri toplama biçimlerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, Adıyaman Üniversitesi Türkçe Öğretmenliği 3. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Türkçe eğitimi lisans programı 3. sınıfta okuma eğitimi dersini alan öğrencilerin eleştirel düşünceye/okumaya ilişkin algıları daha net olduğu

³ Araştırmada kullanılan soruların belirlenmesinde, "Tosun, F. M. (2014). *Ortaokullarda Eleştirel Okuma Eğitiminin Türkçe Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre İncelenmesi*" çalışmasından yararlanılmıştır.

için bu öğrenciler çalışma grubu olarak belirlenmiştir. Gönüllülük ilkesi doğrultusunda 19 kız ve 20 erkek öğrenci olmak üzere toplam 39 öğrenci çalışma grubunda yer almıştır.

2.3. Veri Toplama Süreci ve Veri Toplama Araçları

Türkçe öğretmeni adaylarının eleştirel okumaya ilişkin algılarını belirlemek amacıyla ilk olarak konuyla ilgili kaynaklar incelenmiştir. Elde edilen birikimler doğrultusunda 5 maddelik bir soru formu hazırlanmıştır. Oluşturulan formda yer alan sorular, görüşmeye geçilmeden önce konuyla ilgili olarak Türkçe eğitimi alanında çalışan iki yardımcı doçent ve iki doçent tarafından da değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerin sonucunda ortaya çıkan dönütler incelenmiş ve gerekli düzeltmeler yapılarak çalışmanın geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmıştır.

Görüşme sürecinde gönüllülük ilkesi uygulanmıştır. Öğretmen adaylarıyla yapılan görüşmelerde, hazırlanan soru formu yazılı olarak sunulmuştur ve bu sorular yazılı olarak cevaplandırılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. “İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır” (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 259). Bu amaçla elde edilen veriler birbirleriyle olan ilişkileri bakımından irdelenmiş, belli kavramlar ve temalar halinde sınıflandırılmıştır. Yapılan sınıflandırma neticesinde elde edilen bulgular objektif bir şekilde yorumlanmıştır. İçerik analizinde izlenen bu süreç şu şekilde açıklanabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013):

1. Verilerin Kodlanması
2. Temaların bulunması
3. Verilen kodlara ve temalara göre düzenleme ve tanımlama
4. Bulguların yorumlanması

Veriler analiz edilirken güvenilir ve objektif bir tutum sergilenmesi için doğrudan alıntılar yapılmıştır. Her bir öğretmen adayına bir kod ad verilmiştir. Öğretmen adaylarına, “A-1, A-2, A-3...” şeklinde harf ve numara verilerek kodlama yapılmıştır.

2.5. Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliği

Güvenirlik, ölçme aracının ölçme hatalarından arınık olma derecesi; geçerlik ise ölçme aracının ölçmek istediği niteliği gerçekten ölçme derecesi olarak tanımlanabilir (Sönmez ve Alacapınar, 2014: 114). Nitel araştırmalarda geçerlik, araştırmacının araştırdığı olguyu tarafsız bir şekilde, olduğu gibi gözlemesi anlamına gelmektedir (Kirk ve Miller, 1986; Akt. Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Nitel araştırmalarda geçerliğin ve güvenilirliğin sağlanması için araştırmacı çalışmalarını şeffaf ve tarafsız bir şekilde gerçekleştirmelidir. Bu amaçla alınan önlemler aşağıda belirtilmiştir:

- Çalışmalar başından sonuna kadar araştırma konusuyla ilgili olan uzman kişilerle işbirliği içerisinde gerçekleştirilmiştir.
- Araştırmalar düzenli ve sistematik bir şekilde yapılarak elde edilen veriler kaydedilmiştir.

- Çalışmada nesnellığı sağlamak için görüşmeye katılan öğretmen adaylarının görüşleri doğrudan verilmiştir.
- Araştırmaya yönelik yapılacak yorumlarda ve değerlendirmelerde objektif bir tutum sergilenmiştir.

3. Bulgular ve Yorum

Bu bölümde Türkçe öğretmenlerine sorulan soruların cevapları içerik analizi yapılarak tablolar halinde sunulmuştur.

Türkçe öğretmeni adaylarının “Size göre eleştirel okuma nedir?” sorusuna verdikleri yanıtların kategori, sıklık ve yüzdelik dağılımları ile yanıtlardan yapılan alıntılar Tablo 1’de yer almaktadır:

Tablo 1. Eleştirel okumanın tanımına ilişkin bulgular

Soru 1. Size göre eleştirel okuma nedir?			
Kategori	f	%	Örnek Cümleler
Değerlendirme	17	30,9	“Eleştirel okuma bir metni okurken değerlendirmeye tabi tutmaktır.” (A-7)
Karar verme	12	21,8	“Eleştirel okuma bir metni ya da eseri okurken değerlendirmek, eser ve metin hakkında bir yargıya varmaktır.” (A-3)
Sorgulama	11	20	“Eleştirel okuma her şeyden önce tarafsız bir bakış açısıyla ve soru sorma yöntemini kullanarak sorgulayıcı bir tavırla okumadır.” (A-5)
Tarafsız olma	8	14,6	“Eleştirel okuma, okuyucunun ön bilgilerle okudukları arasında ilişkiyi kurabilip, tarafsız şekilde, bilimsel, kesin verilere dayanarak metni okumasıdır.” (A-15)
Yorumlama	4	7,3	“Okunan metin üzerinde düşünme, doğrulan ve yanlışları üzerinde kafa yorma ve konuyu yorumlamadır.” (A-10)
Çözümleme	2	3,6	“Bana göre eleştirel okuma bireyin okuduklarını irdelemesi ve çözümlemesi aşaması olarak tanımlanabilir.” (A-12)
Neden-sonuç ilişkisi kurma	1	1,8	“Eleştirel okuma: Bireyin okuduklarını eleştirel bir bakış açısıyla neden-sonuç ilişkisi içerisinde okuduklarından hareketle bir sonuca varmaktır.” (A-8)
Toplam	55	100	

*Açık uçlu sorular birden fazla görüş bildirebildiği için tabloda belirtilen görüş sayısı katılımcı sayısından fazladır.

Tablo 1. incelendiğinde, Türkçe öğretmeni adaylarından alınan eleştirel okumanın tanımına ilişkin görüşlerin değerlendirme, karar verme, sorgulama, tarafsız olma, yorumlama, çözümlenme ve neden-sonuç ilişkisi kurma olmak üzere yedi kategoride toplandığı görülmektedir.

Türkçe öğretmeni adaylarının “**Sizce eleştirel bir okuyucuda hangi özellikler bulunmalıdır/bulunur?**” sorusuna verdikleri yanıtların kategori, sıklık ve yüzdelik dağılımları ile yanıtlardan yapılan alıntılar Tablo 2’de yer almaktadır:

Tablo 2. Eleştirel okuyucunun özelliklerine ilişkin bulgular

Soru 2. Sizce eleştirel bir okuyucuda hangi özellikler bulunmalıdır/ bulunur?			
Kategori	f	%	Örnek Cümleler
Tarafsız	29	32,3	“Okuyucu tarafsız olmalıdır” (A-4)
Sorgulayıcı	14	15,6	“Sorgulayıcı olmalı” (A-39)
Değerlendirme yapabilen	9	10	“Metni değerlendirebilen biri olmalıdır”(A-28)
Donanımlı	8	8,9	“Konu hakkında yeterli donanıma sahip olması gerekmektedir” (A-33)
Araştırmacı	5	5,6	“Eleştirel okuyucu, okuma kültürü edinmiş, araştırmayı seven, birikimli okuyucudur” (A-20)
Yorum yapabilen	4	4,5	“Okurken yorumlayan ve metni değerlendirebilen biri olmalıdır” (A-28)
Yeni fikirler üretebilen	3	3,3	“Yorumlamalardan yeni bir fikir oluşturma” (A-7)
Farklı fikirlere saygılı	2	2,2	“Savunulan düşüncelere saygı göstermeli” (A-6)
Ön yargısız	2	2,2	“Okuyucu ön yargılarından arınmalıdır” (A-4)
Tutarlı	2	2,2	“Tutarlı ve tarafsız olmalıdır” (A-2)
Okuma alışkanlığına sahip	2	2,2	“Okuma alışkanlığı kazanmış olmalı” (A-8)
Sözcük dağarcığı zengin	2	2,2	“Eleştirel bir okuyucuda sözcük dağarcığının zengin olması gerekir” (A-9)
Dikkatli	2	2,2	“Tarafsız, dikkatli, mantıklı olmalıdır” (A-11)
Analiz yapabilen	2	2,2	“Analiz gücüne sahip olması lazım” (A-18)
Sentez yapabilen	2	2,2	“Okuyacağı metin bittikten sonra fikirlerini hızlı bir şekilde toparlayabilmesi lazım” (A-18)
Amacı olan	1	1,1	“Okuyacağı metin hakkında amacının olması lazım” (A-18)
Neden-sonuç/amaç-sonuç ilişkisi kurabilen	1	1,1	“Neden-sonuç, amaç-sonuç gibi bir bakış açısı geliştirilmeli” (A-8)
Toplam	90	100	

*Açık uçlu sorular birden fazla görüş bildirebildiği için tabloda belirtilen görüş sayısı katılımcı sayısından fazladır.

Tablo 2 incelendiğinde, Türkçe öğretmeni adaylarından alınan eleştirel okuyucunun özelliklerine ilişkin görüşlerin tarafsız, sorgulayıcı, değerlendirme yapabilen, donanımlı, araştırmacı, yorum yapabilen, yeni fikirler üretebilen, farklı fikirlere saygılı olan, ön yargısız, tutarlı, okuma alışkanlığına sahip, sözcük dağarcığı zengin, dikkatli, analiz yapabilen, sentez yapabilen, amacı olan ve neden-sonuç/amaç-sonuç ilişkisi kurabilen olmak üzere on yedi kategoride toplandı ve görülmektedir.

Türkçe öğretmeni adaylarının “**Eleştirel okuma neden önemlidir?**” sorusuna verdikleri yanıtların kategori, sıklık ve yüzdeleri dağılımları ile yanıtlardan yapılan alıntılar Tablo 3’de yer almaktadır:

Tablo 3. Eleştirel okumanın önemine ilişkin bulgular

Soru 3. Eleştirel okuma neden önemlidir?			
Kategori	f	%	Örnek Cümleler
Metni çok boyutlu incelemeyi ve anlamayı sağladığı için	14	28	“Eleştirel okuma, metnin görünenin arkasındaki asıl görünmeyeni ortaya çıkarması açısından önemlidir” (A-15)
Kişinin kendini tanımasına ve geliştirmesine yardımcı olduğu için	8	16	“Çünkü birey bir bakıma kendi birikimlerini ortaya koyarak eleştiri yeteneğini geliştirir, kendini donatır” (A-7)
Sorgulama becerisini geliştirdiği için	5	10	“İnsanın sorgulayıcı kimliğinin oluşması ve her şeyi olduğu gibi kabul etmemesi açısından önemlidir.” (A-37)
Tarafsızlık kazandırdığı için	5	10	“Tarafsız olabilmeye yardımcı olur” (A-11)
Farklı bakış açıları kazandırdığı için	4	8	“Hayata farklı pencerelerden bakabilmeyi, taraf tutmadan düşünebilmeyi sağlar” (A-1)
Nesnel bilgiye ulaşmayı sağladığı için	4	8	“Nesnel bilgiye ulaşmak için eleştirel okuma önemlidir.” (A-23)
Yeni fikirler üretilmesine yardımcı olduğu için	3	6	“Yaratıcı düşüncüyü de tetikler” (A-6)
Farkındalık kazandırdığı için	2	4	“Eleştirel okuma farkındalık kazandırır” (A-6)
Karar verme becerisini geliştirdiği için	2	4	“Yeni ürünlerin ortaya çıkması, akıl yürütme, bir kanıya varmak gibi faydaları bulunmaktadır” (A-8)
Yorum gücünü geliştirdiği için	2	4	“İnsanın yorum gücünü geliştirir.” (A-27)
Okuyucu-yazar bağına güçlendirdiği için	1	2	“Okuyucu ve yazar arasında bağına daha samimileşmesini sağlar” (A-17)
Toplam	50	100	

*Açık uçlu sorular birden fazla görüş bildirebildiği için tabloda belirtilen görüş sayısı katılımcı sayısından fazladır.

Tablo 3 incelendiğinde, Türkçe öğretmeni adaylarının eleştirel okumayı; metni çok boyutlu incelemeyi ve anlamayı sağladığı, kişinin kendini tanımasına ve geliştirmesine yardımcı olduğu, sorgulama becerisini geliştirdiği, tarafsızlık kazandırdığı, farklı bakış açıları kazandırdığı, nesnel bilgiye ulaşmayı sağladığı, yeni fikirler üretilmesine yardımcı olduğu, farkındalık kazandırdığı, karar verme becerisini geliştirdiği, yorum gücünü geliştirdiği, okuyucu-yazar bağına güçlendirdiği için önemsendiği görülmektedir.

Türkçe öğretmeni adaylarının “**Eleştirel bir okuyucunun eğitiminde nelerin (hangi faktörlerin) önemli olduğunu düşünüyorsunuz?**” sorusuna verdikleri yanıtların kategori, sıklık ve yüzdelik dağılımları ile yanıtlardan yapılan alıntılar Tablo 4’te yer almaktadır:

Tablo 4. Eleştirel Bir Okuyucunun Eğitiminde Önemli Olan Faktörlere İlişkin Bulgular

<i>Soru 4. Eleştirel bir okuyucunun eğitiminde nelerin (hangi faktörlerin) önemli olduğunu düşünüyorsunuz?</i>			
Kategori	f	%	Örnek Cümleler
Okuyucunun özellikleri	15	40,6	“Sosyal bir insan olmalı... Dogmatik düşünmemeli, yeniliklere, gelişmelere açık olmalı” (A-20)
Kitaplar	6	16,2	“Okuyucuya aynı türden eserler yerine farklı türde eserler okutulmalıdır. Bu sayede okuyucu farklı bakış açıları kazanır” (A-22)
Öğrenme ortamı	5	13,5	“Kişilerin düşüncelerini saygı çerçevesinde özgür bir şekilde ortaya koyabilecekleri bir ortam yaratılmalıdır” (A-22)
Öğretmen	3	8,1	“Öğretmenler, önceden tahmin etme ve soru oluşturma gibi bilişsel süreçleri öğrencide oluşturmalıdır” (A-18)
Çevre	2	5,4	“Eleştirel bir okuyucunun eğitiminde birçok faktör önemlidir. Bunların başında çevre, aile ve arkadaş çevresi yer almaktadır” (A-5)
Aile	2	5,4	“... Ailenin eğitim durumu ve düşünceleri önemlidir” (A-26)
Bilimsellik	2	5,4	“...Bilimsellik hareket edilmelidir” (A-2)
Yöntem öğretimi	1	2,7	“Eleştirel bir okuyucunun eleştirme yöntemlerini kavrayıp kavramadığına bakarm” (A-25)
Dört temel beceri kullanımı	1	2,7	“Dört temel beceri önemlidir. Bunları ne kadar kullanabiliyor” (A-6)
Toplam	37	100	

*Görüşmede kullanılan açık uçlu sorularda katılımcılar birden fazla görüş bildirebilmiştir.

Tablo 4 incelendiğinde, Türkçe öğretmeni adaylarından alınan eleştirel okuyucunun eğitiminde etkili olan faktörlere ilişkin görüşlerin okuyucunun özellikleri, okunan

kitaplar, öğrenme ortamı, öğretmen, çevre, aile, bilimsellik, yöntem öğretimi ve dört temel beceri kullanımı olmak üzere dokuz kategoride toplandığı görülmektedir. Bu soruya katılımcılardan 7 kişi cevap vermemiştir.

Türkçe öğretmeni adaylarının “**Eleştirel okumanın öğretimi ve geliştirilmesi için neler yapılması gerekmektedir?**” sorusuna verdikleri yanıtların kategori, sıklık ve yüzdeleri dağılımları ile yanıtlardan yapılan alıntılar Tablo 5’de yer almaktadır:

Tablo 5. Eleştirel okumanın öğretime ve geliştirilmesine ilişkin bulgular

Soru 5. Eleştirel okumanın öğretimi ve geliştirilmesi için neler yapılması gerekmektedir?			
Kategori	f	%	Örnek Cümleler
Eleştirel okuma yöntemi öğretilmeli	11	22	“Eleştirel okuma hakkında öğrenciler bilgilendirilmelidir. Bunun yanında okuma yöntemleri(Eleştirel Okuma) dikkate alınarak bu doğrultuda sınıfta metinler çözümlenmelidir” (A-25)
Etkinlikler yoğunlaştırılmalı	10	20	“Konuyla ilgili etkinlikler yoğunlaştırılmalıdır” (A-3)
Uygun ortam oluşturulmalı	8	16	“Okuyuculara düşüncelerini ortaya koyabilecekleri bir ortam yaratılmalıdır” (A-22)
Okuma kültürü kazandırılmalı	8	16	“Bireyler kitap okumaya teşvik edilmeli. Etkili kitap okuma kursları açılmalı” (A-20)
Sorgulama becerisi geliştirilmeli	5	10	“Sorgulamaya sevk ettirilmelidir” (A-23)
Öğretmenler örnek olmalı	3	6	“Öncelikle, bu öğretimi verenlerin eleştirel bir düşünceye sahip olması gerekir” (A-1)
Tartışma teknikleri kullanılmalı	2	4	“Eleştirel okumanın geliştirilmesi için konferanslar, paneller ve seminerler düzenlenmeli” (A-5)
Değerlendirme becerisi geliştirilmeli	2	4	“Eleştirel okumanın öğretilmesi için öncelikle bireylere okuma ve değerlendirme bilinci kazandırılmalı” (A-4)
Medya okuryazarlığı geliştirilmeli	1	2	“Eleştirel okumanın yaygınlaşması için öncelikle insanlar sinemaya ve tiyatroya gitmeli, bunların yanında da iyi bir medya takipçiliği geliştirilmelidir” (A-19)
Toplam	50	100	

*Açık uçlu sorular birden fazla görüş bildirebildiği için tabloda belirtilen görüş sayısı katılımcı sayısından fazladır.

Tablo 5 incelendiğinde, Türkçe öğretmeni adaylarından alınan eleştirel okumanın öğretimi ve geliştirilmesine ilişkin görüşlerin eleştirel okuma yönteminin öğretimi, etkinliklerinin yoğunlaştırılması, uygun ortamın oluşturulması, öğrenciye okuma kültürü kazandırılması, öğrencinin sorgulama becerisinin geliştirilmesi, öğretmenin model olması, tartışma tekniklerinin kullanılması, öğrencinin değerlendirme becerisinin geliştirilmesi ve medya okuryazarlığının geliştirilmesi olmak üzere dokuz kategoride toplandığı görülmektedir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu bölümde, araştırma bulgularından elde edilen sonuçlara yer verilmiştir. Araştırma sonuçları alanda daha önce yapılan çalışmalarla karşılaştırılarak Türkçe öğretmeni adaylarının eleştirel okumaya ilişkin algıları incelenmiş ve önerilerde bulunulmuştur. Araştırmaya katılan Türkçe öğretmeni adayları eleştirel okumanın tanımı ile ilgili özellikle “değerlendirme, karar verme ve sorgulama” kavramları üzerinde durmuşlardır. Bununla birlikte, tarafsızlık, yorumlama, çözümlenme ve neden-sonuç ilişkisi kurma da katılımcılar tarafından ifade edilen diğer önemli kavramlardır. Eleştirel okumanın tanımı ile ilgili katılımcılar tarafından belirtilen bu kavramlar, alan yazında kullanılan eleştirel okuma tanımlarında yer alan önemli kavramlardır. Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda (2006) eleştirel okumanın amacı, “Öğrencilere okudukları hakkında soru sorma alışkanlığı kazandırarak konu hakkında düşüncelerini sağlamak; konuyu olumlu ve olumsuz yanlarıyla ve tarafsız bir bakış açısıyla değerlendirerek kendi doğrularını buldurmak” şeklinde ifade edilmektedir. Özdemir (2011), eleştirel okumada bireyin okudukları üzerinde düşünmesi, okuduklarını sorgulaması, değerlendirmesi ve okuduklarına ilişkin bir yargıya varması üzerinde durmaktadır. Çifçi (2006) eleştirel okumayı, bireylerin okuduklarını ve bu yolla öğrendiklerini kendi bilgi ve birikim süzgeçlerinden geçirerek daha iyiyi, daha güzeli, daha doğruyu bulma çabaları; bu çabalar sonucunda elde edilen kazanımlarla daha ileri seviyede zihin ürünleri ortaya koyma etkinliği olarak tanımlar. Space (1961) eleştirel okuma ile ilgili çıkarımlar yapma ve yargılar oluşturma üzerinde dururken, Ellswort (1963) sorgulayıcı tutum sergilemeyi ön plana çıkarmaktadır (Akt. Emiroğlu, 2014). Bu bağlamda araştırmaya katılan Türkçe öğretmeni adaylarının eleştirel okumanın tanımı ile ilgili önemli bilgilere sahip olduğu söylenebilir. Fakat eleştirel okumada, konunun hem olumlu hem de olumsuz yanlarıyla ele alınması gerektiğinin belirtilmemesi önemli bir eksikliklerdir. Bu eksikliğin temelinde toplumda yaygın olan eleştirel bakış açısının sadece olumsuzluklar üzerine kurulu olduğu düşüncesinin yattığı söylenebilir.

Türkçe öğretmeni adayları, eleştirel bir okuyucuda bulunması gereken özellikler olarak “tarafsızlık, sorgulayıcılık, değerlendirme yapabilmek ve donanımlı olmak” niteliklerini önemli görmüşlerdir. Bu nitelikler, Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda (2006) da önemsenen ve eleştirel okuma tekniğiyle çocuğa kazandırılması amaçlanan düşünceler arasında yer almaktadır. Aşılıoğlu (2008), eleştirel okuma becerisi kazanmış bireylerin, sunulan metni okurken yalnızca yazarın vermek istedikleriyle yetinmediğini, değerlendirme yaptığını ve onu yapılandırma da bir araç olarak kullanılıp kendine göre bir anlam oluşturduğunu belirtmiştir. Bayraktar (2012), eleştirel okuma becerisine sahip bireylerde karar verme, sorgulama, değerlendirme, kanıta dayalı düşünceler sunma gibi niteliklerin önemine dikkat çekmiştir. Tosun (2014), “Ortaokullarda Eleştirel Okuma Eğitiminin Türkçe Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre İncelenmesi” adlı çalışmasında, eleştirel okuyucunun nitelikleriyle ilgili bilgili olma, ön yargısız olma, farklı açılardan bakma, tarafsız olma ve bilinçli olma sonuçlarına ulaşmıştır. Sonuç olarak bu çalışmaya katılan Türkçe öğretmeni adaylarının eleştirel okuyucunun nitelikleriyle ilgili ifade ettiği özelliklerin alan yazında karşılığı olduğu söylenebilir. Fakat bu çalışmada belirtilen görüşlerin alan yazından ayrılan önemli bir farklılığı bulunmaktadır. Katılımcıların eleştirel okuyucuda en önemli özellik olarak belirttiği “tarafsızlık” ilkesi diğer çalışmalarda bu kadar önemsenmemiştir. Türkçe Öğretimi Ders Programı’nda (2006) yer alan eleştirel okuma tekniği tanımında da önemi vurgulanan tarafsızlık ilkesi, Türkçe öğretmeni adayları tarafından eleştirel okuyucunun en temel niteliği olarak belirtilmiştir.

Araştırmaya katılan Türkçe öğretmeni adayları, okunan metni çok boyutlu incelemeyi ve örtük anlamları keşfetmeyi sağladığı için eleştirel okumayı özellikle önemli görmektedir. Okuyucunun kendini tanımasını ve geliştirmesini sağlaması; sorgulama, tarafsızlık ve farklı bakış açılarına sahip olma gibi özellikleri kişiye kazandırması da öğretmenlerin

eleştirel okumanın önemi ile ilgili belirttikleri diğer önemli hususlardır. Özbay (2014), günümüzde iletişim bombardımanı altında olan bireylerin gelişimini sağlaması ve doğruyu bulması için eleştirel okumaya önem vermektedir. Okuma kültürünün yapılmasında eleştirel okuma becerisinin kazanılmasını şart koşan Sever (2013), bir bakıma eleştirel okumayı gelişimin anahtarı olarak değerlendirmektedir. Çifçi (2006), yaşamda emekten çok bilginin etken olduğu bilgi çağında, bilinçli bir süreç olarak eleştirel okumanın önemine değinip eleştirel okumada var olan dikkat, şüphe ve semantik hâkimiyetin okuma bilinci için önemli kavramlar olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, katılımcıların eleştirel okumanın önemiyle ilgili üzerinde durdukları noktaların alan yazında da çok önemli bir yerinin olduğu söylenebilir.

Türkçe öğretmeni adaylarına göre eleştirel okuma eğitiminde en önemli faktör okuyucudur. Okunan kitaplar ve öğrenme ortamı önemli görülen diğer dikkat çekici unsurlardır. Aşılıoğlu (2008), öğrencilerin eleştirel okuma becerisi kazanmaları ve bu beceriyi geliştirmeleri konusunda öğretmen ve öğrenme ortamının önemi üzerinde durmuştur. Sadioğlu ve Bilgin (2008), yaptıkları araştırmada eleştirel okumanın kazanılmasında öğretmenlere, ailelere önemli görevler düştüğü sonucuna ulaşmıştır. Tosun (2014) da çalışmasında öğretmen ve ailenin eleştirel okuma eğitiminde en önemli faktör olduğu sonucuna varmıştır. Sonuç olarak bu çalışmadaki katılımcılar, diğer çalışmalardan farklı olarak okuyucunun kendi özelliklerini, okuma metinlerini ve öğrenme ortamını eleştirel okumada en önemli faktörler olarak değerlendirmişlerdir. Örneğin, kişinin dogmatik düşünmemesini, yeniliklere ve gelişmelere açık olmasını en önemli unsur olarak göstermişlerdir. Bir bakıma kişisel özelliklerin öğrenme üzerindeki etkilerine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Tosun'un (2014) "Ortaokullarda Eleştirel Okuma Eğitiminin Türkçe Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre İncelenmesi" adlı çalışmasında eleştirel okumada etkili olan faktörlerle ilgili yer alan "müfredat" değişkeni öğrencilerin hiçbiri tarafından gündeme getirilmemiştir. Bunun Türkçe öğretmeni adaylarının, Türkçe öğretmenlerine göre eğitim sistemine biraz daha uzak kalmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Eleştirel okumanın öneminin farkında olan Türkçe öğretmeni adayları, eleştirel okumanın öğretilmesi ve geliştirilmesi ile ilgili özellikle eleştirel okuma yönteminin öğretilmesi, etkinliklerin yoğunlaştırılması ve uygun ortam oluşturulması üzerinde durmaktadır. Bir bakıma okuyucunun yöntemi uygulayarak öğrenmesine dikkat çekmektedir. Konuyla ilgili Bayraktar (2012), öğrencilerin eleştirel okuma becerilerinin gelişimi için metne nasıl bakmaları gerektiği öğretmenler rehberliğinde gösterilmeli ve öğrencilere Türkçe derslerinde eleştirel okuma becerisini geliştirici etkinlikler sunulmalı sonucuna ulaşmıştır. Potur (2014), eleştirel okuyazarlık dersinin eğitim sistemimiz içerisine dâhil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Tosun (2014) da Türkçe öğretmenlerinin görüşüne göre eleştirel okumanın öğretimi ve geliştirilmesi için öncelikle ders, çalışma ve kılavuz kitabının eleştirel okumaya uygun hazırlanması ve eleştirel okuma için ayrı bir ders oluşturulması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Sonuç olarak bu çalışmaya katılan Türkçe öğretmeni adaylarının eleştirel okumanın öğretimi ve geliştirilmesi ile ilgili görüşlerinin Karabay'ın (2012) sonuçlarına benzer şekilde yöntemin öğretilmesi, uygun ortamın sağlanması ve uygulama yapılmasına odaklandığı söylenebilir. Türkçe öğretmeni adaylarının özellikle ders, çalışma ve kılavuz kitabı ya da eleştirel okuma dersleriyle ilgili bir yorumda bulunmaması üniversite öğrencilerinin okullarda uygulanan müfredat programından biraz uzak kalmalarıyla açıklanabilir.

Araştırmada elde edilen sonuçlardan hareketle şu öneriler sunulabilir:

1. Araştırmaya katılan hiçbir Türkçe öğretmeni adayı tarafından belirtilmeyen olumlu eleştirinin önemine dikkat çekilebilir.
2. Türkçe öğretmeni adaylarının eleştirel okuyucunun özellikleri arasında en önemli nitelik olarak gördüğü tarafsızlık ilkesi yapılan etkinliklerde vurgulanabilir.
3. Türkçe öğretmeni adaylarının kişisel gelişim ve bilinçli bir yaşam için önemli gördüğü eleştirel okuma konusunda okul dışında da öğrenme etkinlikleri düzenlenebilir.
4. Türkçe öğretmeni adaylarının belirttiği eleştirel okuyucu özelliklerinden hareketle, kişisel gelişim alanında eleştirel okumayla ilgili disiplinler arası çalışmalar yapılabilir.
5. Eleştirel okumanın geliştirilmesi için öğrencilere yöntem öğretimi hususunda rehberlik çalışmaları yapılabilir.
6. Eleştirel okuma kültürünün yerleşmesi için öğrenci-aile-öğretmen işbirliği sağlanabilir.
7. Türkçe öğretmeni adaylarının belirttiği görüşler doğrultusunda, üniversite öğrencilerinin müfredatta yabancı oldukları görülmektedir. Buradan hareketle, öğretmen adaylarına müfredatta eleştirel okuma becerisinin yeri ve önemi hakkında bilgilendirme yapılabilir.

Kaynakça

- Akyol, H. (2014). *Okuma*. Kırkkılıç A ve Akyol H. (Ed.). İlköğretimde Türkçe Öğretimi (15-48). Ankara: Pegem Akademi.
- Aşılıoğlu, B. (2008). Bilişsel Öğrenmeler İçin Eleştirel Okumanın Önemi ve Onu Geliştirme Yolları. *D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*. 10, 1-11.
- Bayraktar, M. (2012). *Şematik Öğrenme Modelinin Eleştirel Okuma Becerisini Geliştirmeye Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Çifçi, M. (2006). Eleştirel Okuma. *Bellekten*. 1, 55-80.
- Demirel, Ö. (2011), *Yabancı Dil Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Emiroğlu, H. (2014). *Eleştirel Okuma Öğretiminin Eleştirel Okuma Becerisine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.
- Gündüz, O. ve Şimşek, T. (2011). *Anlatma Teknikleri I/ Okuma Eğitimi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karabay, A. (2012). *Eleştirel Okuma-Yazma Eğitiminin Türkçe Öğretmeni Adaylarının Akademik Başarılarına ve Eleştirel Okuma-Yazma Düzeylerine Etkisi*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Özbay, M. (2014). *Anlama Teknikleri I - Okuma Eğitimi*. (4.baskı). Ankara: Öncü Kitap.
- Özdemir, E. (2011). *Eleştirel Okuma*. (8.baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özmutlu, P., Gürler, İ., Kaymak, H. ve Demir, Ö. (2014). Ortaokul Öğrencilerinin Eleştirel Okuma Becerilerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Turkish Studies*. 9(3), 1121-1133.

- Potur, Ö. (2014). *Ortaokul Türkçe Derslerinde Eleştirel Okuryazarlık Eğitimi*. Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Sadioğlu, Ö. ve Bilgin, B. (2008). İlköğretim Öğrencilerinin Eleştirel Okuma Becerileri ile Cinsiyet ve Anne-Baba Eğitimi Arasındaki İlişki. *İlköğretim Online*, 7(3), 814-822.
- Sever, S. (2013). *Çocuk Edebiyatı ve Okuma Kültürü*. (2.baskı). Ankara: Tudem.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F. G. (2014). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tosun, M. F. (2014). *Ortaokullarda Eleştirel Okuma Eğitiminin Türkçe Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.
- Türkçe 6-8. Sınıflar Öğretim Programı ve Kılavuzu.
<http://ttkb.meb.gov.tr/program2.aspx>
- Türkçe Dersi (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı.
<http://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari/icerik/72>
- Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.